

журналісту деякі з них є антипатичними, небажаними для України тощо; по-третє, сприйняття як чогось нормального того способу життя і діяння, яким живе послідовник тієї чи іншої конфесії, та чи інша релігійна спільнота, описання його таким, яким він є, без будь-яких заангажованих своїм світоглядом оцінок і тенденційних описань.

В.Климов (Київ)

ПИТАННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ В КООРДИНАТАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІНФОРМАЦІЮ ТА ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Масив проблем на стику інформаційної діяльності, свободи совісті, релігійної свободи і національного законодавства слід віднести, поза сумнівом, до одного з найскладніших і, в той же час, до найактуальніших у країні, яка все ще переживає період переходу від одних соціальних і духовних умов існування та орієнтирів до інших. Надзвичайно складна, тонка і чутлива вже за своєю природою ця комплексна сфера людської життєдіяльності ледь не щоденно дає все нові приклади того, як правова невизначеність, суб'єктивна упередженість чи свідомий політичний інтерес окремих соціальних груп або групок, що діють у релігійній сфері, нагромаджують все нові суспільно резонансні проблеми за невирішеності багатьох старих.

Судячи з аналізу засобів масової інформації країн, що утворилися на пострадянському просторі, висвітлення питань свободи совісті і, зокрема, релігійної свободи, релігійно-церковного життя загалом залишається проблемою не лише для України, а властива практично всім.

Всі ми є свідками того, в наскільки гострі перетворилися у тій чи іншій інтерпретації засобів масової інформації і без того складні проблеми взаємовідносин між українськими православними церквами і всіх їх з Російською православною церквою; навколо підписання Меморандуму про несприйняття силових методів у міжконфесійних відносинах, візиту папи Римського в Україну, запровадження ідентифікаційних кодів, передачі церквам відбудованих та реставрованих державою культових споруд та ін.

Причин подібних складнощів у поширенні чи оприлюдненні інформації стосовно релігійної сфери, на наш погляд, кілька:

1. Швидкий перехід цих країн до якісно нових, а відтак відмінних від попередніх соціально-політичних реалій, що докорінно міняли як основоположні в державі духовні пріоритети, орієнтири та цінності, так і місце релігії й церкви у державі та суспільстві, ставлення держави до інституту Церкви.

2. Якісно нова іпостась засобів масової інформації, які за принципово інших умов мають виконувати притаманну їм функцію – інформувати про події та явища в усіх галузях, у т.ч. духовно-релігійній, а не безвідмовно агітувати, пропагувати, реалізовувати в державі ідеологію правлячої партії, що відтепер поставило перед засобами масової інформації невідкладне завдання мати кадри, професійно готові до такої роботи.

3. Масштабна актуалізація питань, пов'язаних з діяльністю Церкви як з окремою і самостійною суспільною силою, що, по-перше, в умовах ліквідації колишніх явних чи прихованих обмежень різко зросла чисельно (на початок 2001 р. в Україні діяло 25,1 тисяч релігійних організацій 87 церков, конфесій і течій, що в кілька разів перевищує статистичні показники 20-літньої давності); по-друге, на відміну від інших соціальних орудників має впродовж останніх років стабільно високий рейтинг довіри більшості населення. Поява Церкви вже не як елемента спекулятивного декору у президіях, а як реальної і впливової суспільної сили, змусило засоби масової інформації досить активно звертатися до релігійно-церковної проблематики, більш чи менш вдало оприлюднювати навіть такі гострі питання, як:

- міжцерковні, міжконфесійні відносини на новітній конфесійній карті України;
- історично справедливе і юридично обґрунтоване повернення культових споруд, церковного майна ;

– переподіл колишньої фактично моноконфесійної території між церквами і конфесіями, що стали реальністю незалежної України, зокрема тими, що вийшли з підпілля;

– проблема т. зв. національної церкви;

– ставлення до неорелігій, особливо за умов, з одного боку, безкомпромісного неприйняття їх історичними для України церквами, а з іншого, – необхідності впроваджувати Україною правових норм Європи, досить лояльних до неорелігій тощо.

4. Дефіцит підготовлених журналістських кадрів, особливо на регіональному рівні, які могли б неупереджено, політично і конфесійно незаангажовано подавати інформацію про цю складну сферу, що чутливо реагує на журналістські неточності чи помилки.

5. Більш чи менш відверте прагнення політичних партій та об'єднань разом зі своїми засобами масової інформації заволодіти Церкву (церкви) собі в союзники, особливо напередодні виборів. Звідси – необ'єктивна, компліментарна подача інформації про одні церкви і упереджено негативна – про інші.

6. Нереалізовані сподівання Церкви (церков) щодо засобів масової інформації в нових умовах. Йдеться не про власні церковні засоби масової інформації, а про світські ЗМІ. Провідні чисельно церкви сподівались, що разом із зростаючою чисельністю, піднесенням їх ролі і місця, позитивними для церкви процесами повернення державою храмів, іншої церковної власності, подвижками в питанні присутності церкви у школі та армії, вони отримають широкий доступ до світських засобів масової інформації, апелюючи при цьому до держави. Однак з цілого ряду причин цього не сталося.

7. Явна чи прихована заполітизованість владних рішень щодо релігійної сфери, що при своїй латентності надзвичайно ускладнює зображення засобами масової інформації реальних процесів, які відбуваються в церкві, і заторкують інтереси не лише церкви, а й суспільства в цілому.

8. Конфесійна поляризація значної частини журналістів, що так чи інакше впливає на ступінь об'єктивного висвітлення подій і явищ, пов'язаних з релігійно-церковною сферою, міжконфесійними взаєминами тощо.

Вияви подібних складностей в інформуванні з питань свободи совісті, релігійної свободи в Україні, звужені, на нашу думку, дією цілого ряду законів та нормативно-правових актів, які регламентують цю сферу в інтересах особи, суспільства та держави.

Це, перш за все, відповідні статті Конституції України, Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. із змінами від 06.04.2000 р., Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 р. із змінами від 11.11.1993 р., 14.02.1997 р., відповідні рішення Конституційного Суду України, законодавчі акти про окремі галузі, види, форми і засоби інформування, міжнародні договори та угоди, ратифіковані Україною та ін.

Ряд важливих позицій щодо подачі релігійної проблематики регламентуються Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» (23.04.1991р.) із змінами та доповненнями від 19.02.1992 р., 23.04.1992 р., 05.05.1993 р., 23.12.1993 р., 22.12.1995 р., 17.12.1996 р.

Згаданими законами України окреслені правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплено право особи на інформацію у всіх сферах суспільного і державного життя, захист особи та суспільства від неправдивої інформації; унормовані гарантії держави щодо свободи інформаційної діяльності, право релігійних організацій використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації. Цими законами, зокрема ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» журналіст зобов'язаний подавати до публікації об'єктивну і достовірну інформацію, не перевищувати свої права і не допускати невиконання своїх обов'язків.

Оскільки будь-який закон – це регламентація дій чи відносин, а відтак і встановлення певних обмежень, то і в згаданих нормативно-правових актах також сформульовані (в межах конституційних норм) такі правові обмеження.

Перш за все, в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» в ст.4 зазначено, що будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само, як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою

відповідальність, встановлену законом. Статтею 3 цього Закону здійснення свободи сповідувати релігію або переконання може підлягати лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Закон України «Про інформацію» передбачає неприпустимість зловживань правом на інформацію (ст.46), використання її для розпалювання національної, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини (ч.1.–С.46). До правопорушень цей Закон відносить надання інформації, поширення відомостей, що не відповідають дійсності, ганьблять честь і гідність особи, поширення інформації стосовно особистого життя громадянина без його згоди, в т. ч. стосовно його ставлення до релігії (ст.47); заборону збору відомостей про особу без її попередньої згоди (ст.23).

Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» також включає правові норми обмежувального характеру, що поширюються на висвітлення в друкованих ЗМІ проблем свободи совісті, релігійної свободи, релігійно-церковних відносин. Так, ст.3 Закону передбачає неприпустимість зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації, що включає, зокрема, заборону використання друкованих ЗМІ для розпалювання релігійної ворожнечі, втручання в особисте життя громадян, посягання на їх честь і гідність. Стаття 4 не допускає вживання друкованими ЗМІ лайливих і брутальних слів, чого публікаціям з релігійних питань завжди не бракувало, особливо пресі на місцевому рівні. Ще однією правовою нормою цього Закону до порушень віднесені порушення прав журналіста і зловживання правами журналіста.

Істотним доповненням чинного законодавства, яким регулюються відносини по лінії «свобода совісті, релігійна свобода – засоби масової інформації», є офіційні тлумачення статей національного законодавства, що готуються Конституційним Судом України (лише щодо статей Закону України «Про інформацію» на сьогодні підготовлено і оприлюднено 5 рішень КС з офіційними тлумаченнями).

На думку вітчизняних правознавців, релігієзнавців, а також ряду європейських експертів чинне в Україні законодавство у цій сфері в цілому створює умови для реалізації, з одного боку, права відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання (ст.3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»), а з іншого – права особи одержувати інформацію (ст.2 Закону України «Про інформацію»).

Проте якщо на законодавчому рівні створені правові засади цивілізованого інформування у релігійно-церковній сфері, то в площині їх практичної реалізації виникає цілий ряд проблем.

Узагальнення результатів дискусій на різних рівнях впродовж останніх років на тему «Вітчизняні ЗМІ і релігійні питання» показує, що йдеться головним чином не про претензії до законодавчої бази, яка регулює цю сферу, а про відсутність взаємоприйнятної для зацікавлених сторін ефективного механізму практичного висвітлення в українських засобах масової інформації проблем релігійного життя, свободи совісті тощо.

У зв'язку із цим неодноразово робилися спроби відпрацювати такі механізми. Зокрема, це питання виносилося на розширене засідання Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій з участю колишнього Мінінформу України, воно також обговорювалося на кількох представницьких «круглих столах». Зініційовані Церквою (церквами), ці спроби були спричинені, здебільшого, такими чинниками:

а) конфесійною заангажованістю окремих видань, некваліфікованою, упередженою подачею матеріалів стосовно релігійних і богословських проблем, що, на думку церков, провокувало конфліктність у релігійному середовищі;

б) зростанням літературної, відео- та газетно-журнальної продукції, яка сприяла, з точки зору представників церкви, поширенню насилля та розпусти, негативно впливала на мораль суспільства;

в) нерівні (несправедливі) обсяги присутності різних церков, релігійних організацій в теле- та радіоэфірі, у друкованих ЗМІ. Перекіс, на думку історичних церков в Україні, у напрямі сприяння не їм, а неорелігіям, не сприяє розвитку української духовності.

Найбільш чисельні церкви та релігійні організації (Українська православна церква, Українська православна церква – Київський патріархат, Українська автокефальна

православна церква, Українська греко-католицька церква, Римсько-католицька церква, протестантські церкви та ін.) прагнуть більшого доступу до мережі вітчизняних ЗМІ, мати постійні релігійні програми, створені у співпраці з історичними церквами, що зважено і неупереджено, на їх думку, подавали б роль церкви і релігії в суспільстві, сприяли його консолідації на християнських принципах.

Хоч свої прагнення досягнути до світських ЗМІ церква декларує весь період незалежності, сьогодні слід констатувати їхню слабку реалізованість. Причини, на нашу думку, пов'язані як із станом самої Церкви (церков), так і з соціально-економічними реаліями сьогодення. Перехід від стадії декларування до стадії конкретної участі у реалізації проекту кожного разу виявляє перешкоди досить високого порядку, що надовго паралізують найкращі задуми. Таким перешкодами на сьогодні є:

- напружені міжцерковні, міжконфесійні відносини між цілим рядом впливових церков та конфесій;

- якісні зміни в інформаційному просторі України (приватизація, комерціалізація) і неготовність церков користуватися приватними ЗМІ, реалізовувати свої релігійні цілі за плату. У зв'язку з цим дедалі проблематичнішим стають сподівання Церкви (церков) добитися з допомогою держави більш широкої присутності у ЗМІ;

- конфесійна зорієнтованість частини вітчизняних засобів масової інформації;

- переоцінка нинішніх можливостей держави адміністративно впливати на позицію ЗМІ, особливо у їх приватному секторі.

Українське суспільство має бути суттєво зацікавленим у продуктивній співпраці між Церквою (церквами) і національними засобами масової інформації як двома впливовими і самостійними інститутами. Така співпраця перспективна не на шляху вульгарних розрахунків використати одного в інтересах іншого, а в напрямі співпраці заради соціальної злагоди і духовного прогресу нації.

Ця перспективна робота обох інституцій в інтересах суспільства могла б початися з досить конкретних і приземлених речей:

- справедливої пропорційності в інформаційній присутності церков, конфесій, релігійних організацій у вітчизняних ЗМІ;

- послідовно правовій позиції журналістів у подачі релігійної проблематики;

- ретельній перевірці журналістами на достовірність та об'єктивність матеріалів, що подаються до поширення;

- термінологічної стриманості і виваженості журналістів у публікаціях щодо релігійної проблематики, недотримання якої, як засвідчує практика, веде до негативного суспільного резонансу, порушення прав і свобод громадян, дезорієнтує громадську думку, прямо чи опосередковано сприяє росту напруги в релігійному середовищі.

Конкретним порушенням прав і законних інтересів громадян в залежності від їх ставлення до релігії, прав релігійних організацій у зв'язку із діяльністю ЗМІ має бути протиставлене надійне правове забезпечення прав і свобод, зафіксованих у національному законодавстві.

Настільки це важливо і потребує конкретного реагування, засвідчує практика створення у ряді країн спеціальних судових палат з інформаційних спорів при президентах.

Оскільки областю тих чи інших порушень прав та інтересів громадян, релігійних організацій є ареал його практичного застосування (незастосування), зокрема у зв'язку з інформаційним забезпеченням свободи совісті, релігійної свободи, то і засобами попередження таких порушень має стати, ймовірно, не створення ще одного державного органу, потенційно здатного перетворитися на практиці у латентно цензурний, а наполегливе насадження в ЗМІ послідовно коректних, толерантних і зважених підходів журналістів, редакцій до інформаційних матеріалів стосовно релігійної проблематики, ретельно звірених з правовими нормами національного законодавства.